

Namen als leeswijzer in het boek Rechters

Klaas Spronk

Inleiding – Bochim

Eén van de eerste verhalen in het boek Rechters gaat over het bezoek van een boodschapper van JHWH aan het volk Israël (Re. 2:1-5). Het volk wordt tot tranen toe bewogen door de strenge woorden die namens JHWH worden gesproken over het feit dat men tot dusverre ernstig in gebreke is gebleven wat betreft de inbezitname van het Beloofde Land. Deze ontmoeting vindt plaats, zoals direct al aan het begin wordt aangeduid, in Bochim: ‘Er kwam een boodschapper van JHWH uit Gilgal naar Bochim’ (2:1). Die naam was nog niet eerder genoemd en zal ook later niet meer worden vermeld in de Hebreeuwse Bijbel. Wie de tekst leest in het Hebreeuws, zal het niet ontgaan dat de naam ook kan worden opgevat als een vorm van het werkwoord *bāchāh*¹, ‘wenen’. Men kan de naam vertalen met ‘zij die wenen’. Dit past opmerkelijk goed bij de genoemde reactie van het volk, waarbij in het Hebreeuws hetzelfde werkwoord wordt gebruikt: ‘Toen de boodschapper van JHWH deze woorden tot de Israëlieten had gesproken, barstte het volk in geweën uit’ (2:4). De verbinding tussen de plaatsnaam en de gebeurtenissen aldaar wordt aan het slot van het verhaal bevestigd door de vermelding dat deze plaats zijn naam bij deze gelegenheid heeft gekregen en dus te danken heeft aan de geplengde tranen. De naam Bochim is dus meer literair dan geografisch. Hij zet ook de toon voor de rest van het boek, waarin meer te huilen

1. Ik gebruik in dit artikel voor de transcriptie van het Hebreeuws het systeem voor de serie *Verklaring van de Hebreeuwse Bijbel*, waarvan ik momenteel samen met Klaas Smelik de redactie mag vormen.

dan te lachen zal zijn². Op een aantal plaatsen komt het werkwoord *bāchāh* ook weer terug: in 11:37 weent de dochter van Jefta samen met haar vriendinnen over het feit dat zij het slachtoffer wordt van haar vaders gelofte; volgens 14:16-17 weent Simsons vrouw de hele bruiloft lang, omdat haar man zijn geheim niet met haar wil delen, en aan het slot van het boek is het geweent al helemaal niet van de lucht (20:23, 26; 21:2) wegens de bloederige broederstrijd tussen de stammen.

In deze bijdrage aan de feestbundel voor Klaas Smelik, met wie ik behalve de initialen ook de liefde voor het Hebreeuws en het grote respect voor de vertelkunst in de Hebreeuwse Bijbel deel, wil ik verslag doen van een onderzoek naar de vraag in hoeverre we in Rechters 2:1-5 te maken hebben met een literair fenomeen dat kenmerkend is voor heel het boek Rechters, en de consequenties daarvan voor de bestudering van de historische achtergrond van dit boek.

Spelen met woorden en namen in de Hebreeuwse Bijbel

De vraag wanneer we kunnen spreken van een woordspel in de Hebreeuwse Bijbel, is niet eenvoudig te beantwoorden. Wij kunnen ons het taalgevoel van de schrijvers van toen niet zo maar eigen maken. Wij moeten niet te gering denken over de afstand tot ons als moderne lezers. Dit geldt juist ook, omdat het gaat om Bijbelteksten, waar wij vaak zeer vertrouwd mee zijn en waaraan doorgaans grote waarde wordt toegekend. Wij mogen niet uit het oog verliezen dat we in feite weinig zeker weten over de schrijvers. Wij kennen hun identiteit niet, noch de precieze tijd en plaats waarin zij leefden. Wij weten wel vrij veel over hun taal, maar we weten niet eens zeker hoe de uitspraak was. Wat betreft dat laatste, moeten wij het doen met de aanwijzingen van veel later datum door de Masoreten. Naar de vormen die de schrijvers bewust en onbewust hebben gebruikt, is heel veel onderzoek gedaan. Dit begon met de ontdekking van het parallellisme, dat nu algemeen wordt erkend als een soort principe van Hebreeuwse poëzie. Over andere vormen wordt door de geleerden druk gespeculeerd en heftig gediscussieerd. Het is immers zeer wenselijk dat de inhoudelijke theologische discussies over de boodschap van de Bijbelse geschriften kunnen worden gebaseerd op heldere, harde formele gronden. Tot een breed gedragen consensus is het echter in deze nog niet gekomen. Dit alles maakt een onderzoek naar woordspel er niet gemakkelijker op. Woordspel is immers in veel gevallen een spel met de regels en de vaste vormen die de schrijver als bekend veronderstelt bij de lezer. Wij moeten daarom rekening

2. Zie hierover K. Spronk, 'A Story to Weep about: Some Remarks on Judges 2:1-5 and its Context', in: J.W. Dyk e.a. (red.), *Unless some one guide me... Festschrift for Karel A. Deurloo* (ACEBT, Sup 2), Maastricht: Shaker, 2001, 87-94.

houden met lacunes in onze kennis van het Hebreeuws – alle goede (leer)grammatica's³ ten spijt – en de literaire kunst van de Hebreeuwse schrijver, en ervoor waken om die lacune niet al te snel in te vullen met onze eigen ideeën of – gevaarlijker nog – wensen op dit terrein.

Het is om te beginnen goed om duidelijk te formuleren wat wij precies bedoelen met woordspel. Wij worden hierbij geholpen door een artikel van Valérie Kabergs en Hans Ausloos⁴. Zij pleiten ervoor om uit te gaan van een beperkte definitie van woordspel als het dubbelzinnige spel met zowel de klank als de betekenis van woorden. Dit betekent onder andere dat niet alle vormen van alliteratie of assonantie als woordspel moeten worden opgevat. Er zal op een of andere manier ook sprake moeten zijn van een verschuiving in de betekenis van de gebruikte woorden. Het is dus goed om woordspel in meer strikte zin te onderscheiden van het meer algemene verschijnsel van paronomasie waarbij woorden op de klank af met elkaar worden verbonden. Dit laatste gebeurt in de Hebreeuwse Bijbel op heel veel verschillende manieren⁵. Vaak lijkt het de bedoeling van de schrijver te zijn geweest om daarbij het literaire gehalte van de tekst te verhogen. Soms is het een signaal waarmee de schrijver een bepaald inhoudelijk accent wil zetten. In het geval van Bochim in Rechters 2 is dit expliciet gemaakt. Zo zijn er heel veel vormen van woordspel aan te wijzen⁶. Veel onderzoek naar het spel met namen is gedaan door Moshe Garsiel⁷. Hij gaat daarbij in een aantal gevallen tamelijk associatief ('midrashic') te werk, waarbij men zich kan afvragen of alle mogelijke verbanden die hij ziet, ook aan de schrijver kunnen worden toegedicht. In het hierna volgende overzicht zullen daarvan enkele voorbeelden worden gegeven. Hij heeft als grote voordeel dat hij een 'native speaker' is, maar er zijn ook verschillen tussen het modern Hebreeuws en het Bijbels Hebreeuws en hij had daarom wellicht

3. De term leergrammatica is ontleend aan K.A.D. Smelik & K. Vermeulen, *Leergrammatica Bijbels-Hebreeuws*, Gent: Academia Press, 2010. Deze is goed ontvangen, zie o.a. de positieve bespreking door M.F.J. Baasten, *Alef Beet* 22/1 (2012), 41-45.

4. V. Kabergs & H. Ausloos, 'Paronomasia or Wordplay? A Babel-Like Confusion: Towards a Definition of Hebrew Wordplay', *Biblica* 93 (2012), 1-20.

5. S.B. Noegel, 'Paronomasia', in: G. Khan (red.), *Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics*, deel 3, Leiden: Brill, 2013, 24-29, beschrijft er maar liefst twaalf.

6. Zie de overzichten bij Kaberg & Ausloos, 'Paronomasia or Wordplay?', en Noegel, 'Paronomasia'. Zie ook G.A. Rendsburg, 'Word Play in Biblical Hebrew: An Eclectic Collection', in: S.B. Noegel (red.), *Puns and Pundits: Word Play in the Hebrew Bible and Ancient Near Eastern Literature*, Bethesda, MD: CDL Press, 2000, 137-162.

7. M. Garsiel, *Biblical Names: A Literary Study of Midrashic Name Derivations and Puns*, Ramat Gan: Bar-Ilan University Press, 1991; *idem*, 'Puns upon Names as a Literary Device in 1 Kings 1-2', *Biblica* 72 (1991), 379-386; *idem*, 'Homiletic Name-Derivations as a Literary Device in the Gideon Narrative: Judges VI-VIII', *Vetus Testamentum* 43 (1993), 302-317; *idem*, 'Puns upon Names: Subtle Colophons in the Bible', *Jewish Biblical Quarterly* 23 (1995), 182-7.

toch iets meer van de aan het begin van deze paragraaf genoemde terughoudendheid moeten betrachten.

Spel met namen in het boek Rechters

Wij zullen nu het boek Rechters doornemen op zoek naar mogelijke voorbeelden van namen die binnen hun specifieke context iets lijken toe te voegen aan de betekenis van de desbetreffende persoon of plaats binnen het verhaal. Niet alle in de secundaire literatuur genoemde gevallen zijn overtuigend, maar er kunnen er wellicht ook nog enkele aan worden toegevoegd.

Achsa

De naam van deze in 1:12-13 (en Joz. 15:16-17) genoemde dochter van Kaleb kan worden afgeleid van *èchès*, ‘voetring’ (zie Jes. 3:18). In de *Anchor Bible Dictionary* wordt op basis hiervan een woordspel verondersteld, waarbij de naam zou verwijzen naar verleidelijke schoonheid van Achsa⁸. Dit is echter niet aannemelijk, want daarvoor zijn in de tekst verder geen aanwijzingen te vinden. Achsa valt vooral op door haar doortastende optreden. Haar naam is goed verklaarbaar als de naam die ouders bij de geboorte geven aan hun dochter om daarmee aan te geven dat zij voor hen mooi en geliefd als een sieraad is.

Chorma

Er kan geen twijfel over bestaan dat de naam van deze stad in 1:17 verbonden is met het woord *chèrèm*, ‘ban’. Dit wordt expliciet aangeduid in de tekst zelf. Wij komen dit ook tegen in Numeri 21:3, waar eveneens sprake is van Israëlieten die Kanaänieten slaan met de ban, en van een stad die sindsdien Chorma heet. Het lijkt erop dat het om dezelfde traditie gaat, want in beide gevallen speelt de tekst zich af in het Zuiderland bij Arad. De naam onderstreept dan dat volgens Rechters 1 Juda bij zijn in bezit neming

8. Cf. M. J. Fretz, s.v. ‘Achsa’, in: D.N. Freedman (red.), *The Anchor Bible Dictionary*, deel 1, New York: Doubleday, 1992, 56-57: ‘relating Achsa to those charming, seductive anklets that attracted attention in Isa 3:16-18 [...] would certainly deepen our appreciation of the wordplays in these verses’ (p. 56).

van het land de draad van Mozes oppakt. Hij zit dus op het goede spoor. Daar past ook het slaan met de ban bij, dat karakteristiek is voor het handelen in naam van JHWH.

Kusan-Risataïm

In 3:8-11 lezen wij over ene Kusan-Risataïm, koning van Aram-Naharaïm⁹. De namen van het land en zijn vorst rijmen op elkaar, zowel in klank als in ritme. Zoiets zie je niet vaak. De naam van het land komen we verder in deze vorm niet tegen, maar laat zich geografisch wel plaatsen. Men kan het vertalen met ‘Aram van de twee rivieren’ en duidt op het gebied van de Assyriërs, gelegen tussen de Eufraat en de Tigris. De naam van de koning komen we alleen in deze tekst tegen. Ook die laat zich vertalen. Kusan kan men opvatten als een aanduiding van iemand die komt uit Kus, het land ten zuiden van Egypte. Meer voor de hand ligt een verbinding met de in Genesis 10:8 genoemde vader van de ‘eerste geweldenaar op aarde’. Risataïm is een dualisvorm van het Hebreeuwse woord *rēša* ‘slechtheid’. Dit is onmiskenbaar een scheldnaam. Er is uitgebreid onderzoek gedaan naar de historische achtergrond van deze persoon¹⁰. Het hoeft niet te verbazen dat dit niets overtuigends heeft opgeleverd. Wij hebben hier te maken met de ideale tegenstander: onmiskenbaar slecht en uit een gebied, waaruit voor Israël nooit iets goeds te verwachten was. Hij past uitstekend bij de rechter die met recht de eerste en de beste kan worden genoemd: Otniël. Samen illustreren zij wat in algemene termen in 2:11-19 was beschreven als de rode draad die door de verhalen in dit boek heenloopt: de straf op de zonde van Israël via een buitenlandse vijand en de bevrijding daarvan door een door JHWH aangestelde leider na getoond berouw van de kant van het volk.

Eglon en de Benjaminitet Ehud

Ook bij Eglon, volgens 3:12-30 de tegenstander van de rechter Ehud, klinkt voor de goede verstaander in zijn naam iets door over de persoon met wie wij hier te maken hebben. In het Hebreeuws kan men Eglon lezen als een afleiding van *‘ēgēl*, ‘(mannelijk) kalf’. In het vervolg van het verhaal krijgt deze associatie van de koning van Moab extra betekenis. Dit gebeurt wanneer van hem wordt gezegd dat hij ‘vet’ is. Zoiets wordt

9. Zie hierover ook mijn bijdrage in: D.C. Allison e.a. (red.), *Encyclopaedia of the Bible and its Reception*, deel 5, Berlijn: De Gruyter, 2012, 1196.

10. Zie o.a. H. Hänsler, ‘Der historische Hintergrund von Richter 3,8-10’, *Biblica* 11 (1930) 391-418; 12 (1931) 3-26, 395-410; G. Dossin, ‘Kushan Rish’atayim, roi de l’Aram Naharayim,’ in: G. van Driel e.a. (red.), *Zikr Šumim* (Fs F.R. Kraus) Leiden: Brill, 1982, 9-11.

doorgaans van dieren gezegd, zoals de koeien in de droom van de koning van Egypte (Gen. 41:2). Zo zou in zijn naam ook al iets kunnen doorklinken van de manier waarop hij aan zijn einde komt: afgeslacht als een rund.

Met de naam Ehud wordt niets gedaan, maar met die van zijn stam Benjamin des te meer. Van Ehud wordt namelijk gezegd dat hij *'īsj 'īththēr jād-jemīnī* is: 'een man afgesloten wat betreft zijn rechterhand'. Wat dit precies betekent, is niet met zekerheid te zeggen. Het zou aan kunnen duiden dat hij gedeeltelijk verlamd is. Het zou ook juist een aanduiding kunnen zijn van zijn kwaliteit als krijgsman. In 20:16 duidt deze uitdrukking namelijk een groep geëfende strijders aan, waarbij men zou kunnen denken aan een elite groep soldaten die zich erin hebben getraind om beide handen te kunnen gebruiken in de strijd. Hoe dan ook, in het Hebreeuws rijmt de genoemde uitdrukking op de naam Benjamin, *bèn-hajemīnī*, dat men kan vertalen als 'zoon van de rechterhand'. 'Door zijn hand' – zo staat er vervolgens woordelijk in hetzelfde vers 15, brachten de Israëlieten nu hun schatting aan Eglon¹¹.

Samgar

De afkomst van de volgende rechter Samgar (3:31) is bedenkelijk. Hij wordt 'zoon van Anat' genoemd. Anat kennen we uit Kanaänitische bronnen (vooral uit Ugarit) als één van de belangrijkste godinnen uit het gevolg van Baäl. In 1:33 komen we die naam ook tegen als plaatsnaam: Bet-Anat, 'huis van Anat'. Het was één van de steden in het gebied van de stam Naftali die nog bewoond bleven door Kanaänieten. Het wordt samen met Bet-Semes, 'huis van de zon(negod)' genoemd. Dit zou er op kunnen duiden dat Samgar een niet-Israëliet was. Volgens veel uitleggers wijst ook zijn naam in die richting. Dit is echter niet met zekerheid te zeggen. De door sommige geleerden aangevoerde Hurritische en Egyptische parallellen zijn tamelijk ver gezocht. We kunnen dichter bij huis blijven, wanneer we Samgar vergelijken met de bekende Hebreeuwse naam Gersom. Bij Samgar zijn de twee delen van de naam ongewisseld. Het is te vergelijken met het vaker voorkomende fenomeen van *atbasj*, een vorm van woordspel waarbij de letters van een woord worden omgewisseld: de laatste wordt de eerste, de voorlaatste de tweede, enzovoort. Het ene deel met de letters *gr* kan men verbinden met het woord voor 'vreemdeling', het andere deel met de letter *śm* met het woord voor 'naam'. Gersom is de naam van de zoon van Mozes. Hij wordt ook in 18:30 genoemd. In Exodus 2:22 lezen we dat Mozes zijn zoon die naam gaf, omdat hij zichzelf beschouwde

11. Zie over dit woordspel met de namen Benjamin en Eglon ook L. Alonso-Schökel, 'Erzählkunst im Buche der Richter', *Biblica* 42 (1961), 143-72, i.h.b. pp. 149-50. Zie over Eglon ook Garsiel, *Biblical Names*, 115.

als vreemdeling (Hebreeuws *gēr*) in een vreemd land. Samgar kan opgevat worden als ‘naam/nakomeling van een vreemdeling’.¹²

Debora, de vrouw van Lappidot, en Barak

Debora wordt in 4:4 wordt ‘de vrouw van Lappidot’ genoemd. De naam Lappidot kan men vertalen met ‘vuurfakkels’. Het zou dan een karakterisering van Debora of van haar werk kunnen zijn: *’iššāh nevī’āh*, ‘vrouw profetes’, staat dan parallel aan *’ēšēt lappīdōt*, ‘vrouw vuurfakkels’, zoals de goddelijke openbaring vaak met vuur gepaard gaat. Ook de naam Barak, de man die door Debora op sleeptouw moet worden genomen in de strijd tegen de Kanaänieten, kan men daarmee associëren. Barak betekent ‘bliksem’. Anders dan Debora, ‘vrouw van de vuurfakkels’, doet Barak zijn naam echter geen eer aan¹³.

Debora’s eigen naam kan vertaald worden met ‘bij’, maar men kan hem ook opvatten als afgeleid van *dāvār*, ‘woord’: ‘de vrouw van het woord’¹⁴. Die associatie wordt gemaakt in 5:12: ‘waak op, Debora, verwoord het met een lied’. Het sluit ook aan bij het feit dat Debora vooral verbaal actief is: zij spreekt, roept en zingt.

Jaël, de vrouw van Cheber

In het tweede deel van het verhaal in hoofdstuk 4 is de hoofdrol weggelegd voor Jaël. Haar naam kan men vertalen met ‘steenbok’, maar dit lijkt weinig toe te voegen aan het verhaal. Er is ook een associatie mogelijk met het werkwoord *’lh*, ‘opgaan’, dat in vs. 10 herhaald wordt voor het leger van Israël dat opgaat, en voor Debora die met Barak mee opgaat. Men kan de naam Jaël dan vertalen met ‘hij gaat op’.¹⁵ Zij doet in zekere zin datgene waar Barak niet aan toe komt. Net als Debora wordt zij gepresenteerd als ‘de vrouw van ...’. En net als eerder bij de echtgenoot van Debora roept de naam van de man van Jaël, Cheber, interessante associaties op. De naam Cheber betekent ‘gemeenschap’. Dat past mooi bij de opmerking dat er vrede is tussen Jabin en het ‘huis

12. Zie de uitgebreidere bespreking in K. Spronk, ‘Shamgar ben Anat (Judg 3:31) – a Meaningful Name’, *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 128/4 (2016), 684-687.

13. Zie over de verbinding tussen de namen Lappidot en Barak (ook in de rabbijnse literatuur) en over de associatie met de theofanie Garsiel, *Biblical Names*, 115-6.

14. Cf. Garsiel, *Biblical Names*, 43-4; E. van Wolde, ‘Deborah and Ya’el in Judges 4’, in: B. Becking & M. Dijkstra (red.), *On Reading Prophetic Texts (In memory of van Dijk-Hemmes)*, Leiden: Brill, 1996, 283-295.

15. Cf. E. van Wolde, ‘Ya’al in Judges 4’, *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft* 107 (1995), 240-6.

van Cheber' (vs. 11). Daardoor valt des te meer op dat in de behandeling door Jaël van Sisera, de legeroverste van Jabin, weinig van die vrede te merken valt.

Gideon / Jerubbaäl

De naam Gideon, die binnen de Hebreeuwse Bijbel alleen in het boek Rechters voorkomt, roept de associatie op met het werkwoord *gd'*, 'afhouwen', 'stuk slaan'. Men kan het zien als een verwijzing naar een bepaalde vorm van krachtdadig handelen, dat dan in schril contrast staat met hoe deze rechter aanvankelijk wordt gepresenteerd als een bangelijke man, die zich verstopt voor de vijand. Dit wordt nog versterkt door de manier waarop hij – kennelijk ironisch – wordt aangesproken door de boodschapper van JHWH als 'dappere krijgsman' (6:12)¹⁶. Het zou in positieve zin goed passen bij zijn latere optreden als rechter, met name bij het feit dat hij de Asjerapaal van zijn vader omhakt (6:25-28). Daar wordt echter een ander werkwoord gebruikt, namelijk *krt*. Garsiel wijst erop dat deze twee werkwoorden elders een woordpaar vormen. Ook betreft hij er Gideons overwinning op de Midjanieten bij. Dit moeten we dan zien als een 'breken (Hebr. *gd'*) van de staf', zoals dit wordt geformuleerd in Zacharia 11:7-14, waarbij de heerschappij van de Midjanieten dan impliciet gedacht is als de heerschappij van Assyrië, en in Jesaja 9:3, als de 'staf' waarmee Israel wordt geslagen¹⁷. Hoewel het werkwoord *gd'* niet wordt genoemd, is het goed voorstelbaar dat de lezer een verband ziet tussen deze ongebruikelijke naam en zijn eerste optreden waarbij hij het heiligdom van zijn vader stukmaakt.

Bij de tweede naam die Gideon krijgt, Jerubbaäl (7:32), hoeft de lezer niet na te denken over de betekenis. Die wordt er door de schrijver bij gegeven. Gideon kreeg die naam als een provocatie jegens de afgod tegen wie hij het had opgenomen: 'laat Baäl met hem strijden'. Daarmee wordt het eerste deel van de naam verbonden met het werkwoord *rjv*, 'strijden'. Men kan het vergelijken met de bekendste vloek in het Nederlands, die een verbastering is van 'laat God mij maar verdoemen'. Net als eerder bij Kusan-Risataïm kan men zich niet voorstellen dat ouders hun kind zo noemen. In het geval van Jerubbaäl is het waarschijnlijk zo dat de naam eigenlijk thuishoort bij aanhangers van de Baälsgodsdienst. Het is een uiting van vertrouwen: 'moge Baäl (voor ons) strijden'. Die Kanaänitische achtergrond speelt nog duidelijk een rol in 2 Samuël 11:21, waar deze tweede naam van Gideon is veranderd in Jerubbeset. Daar is de naam van de afgod Baäl vervangen door het Hebreeuwse woord voor 'schande' – een vaker

16. Cf. A.G. Auld, 'Gideon: Hacking at the Heart of the Old Testament', *Vetus Testamentum* 39 (1989), 257-267, i.h.b. p. 264.

17. Garsiel, 'Homiletic Name-Derivations', 305-6.

voorkomende manier om er geen misverstand over te laten bestaan dat men niets van Baäl wil weten.

Garsiel vermoedt dat er nog meer aspecten aan de verbinding met het werkwoord ‘strijden’ zitten. Het woord *rjv* wordt namelijk ook gebruikt in 8:1, waar sprake is van de Efraïmieten die ‘met kracht tegen hem strijden’. Ook zou meespelen dat *rjv* een parallel woordpaar kan vormen met *mādōn*, ‘gekrakeel’ (zie o.a. Jer. 15:10), dat op zijn beurt weer kan worden verbonden met de naam van Jerubbaäls tegenstanders, de Midjanieten. Ook legt Garsiel een verband tussen de naam Jerubbaäl en het feit dat hij vele vrouwen had (8:30). Het eerste deel van de naam zou dan verbonden zijn met het werkwoord *rvv*, ‘veel zijn’. De lezer zou hierbij kunnen denken aan de uitdrukking ‘heer (*ba'al*) van de vele vrouwen’¹⁸. Het is echter twijfelachtig of de schrijver dit naast de duidelijke uitleg in 6:32 allemaal zou hebben willen laten meespelen.

Meer zekerheid kunnen we hebben over de aard van de namen van de Midjanitische vorsten Oreb en Zeëb (7:25). Dit zijn namen van dieren, ‘raaf’ en ‘wolf’, die bekend staan als rovers. Deze namen passen ook bij de eerder genoemde associatie van Eglon met een (gemest) kalf. Later komen we de Midjanitische vorsten Zebach en Salmunna tegen (8:5). De betekenis van de eerste is opnieuw veelzeggend: ‘offer’. Dat zit dicht bij Eglon. Bij Salmunna is het wat minder duidelijk. Er is een associatie mogelijk met het Hebreeuwse *tsèlèm*, ‘beeld’ of ‘gelijkenis’ (zoals in het bekende Genesis 1:26)¹⁹. Dan zou de naam zinspelen op hun antwoord op de vraag van Gideon naar zijn broers: ‘Zij waren aan u gelijk, met de gestalte van een koningszoon’ (8:18). Daar wordt niet hetzelfde woord gebruikt, maar de thematiek komt wel overeen.

Van de plaatsnamen in de verhalen over Gideon is er zeker ook één die het vermoeden oproept dat de schrijver er meer of iets anders mee wilde zeggen dan alleen waar iets plaats vond. Het gaat om de bron Charod (*ʿēn ch^arod*, 7:1). Dit is de plek waar Gideon zich legt met zijn tienduizenden soldaten. Daarvan moet hij ‘wie bang is en beeft’ (*mī-jāre’ w^echāred*), naar huis laten gaan. Het werkwoord voor ‘beven’ verwijst terug naar de naam van de plaats waar men zich bevindt²⁰. Die naam komt alleen hier voor in de Hebreeuwse Bijbel. De geleerden kunnen het niet eens worden over waar deze plaats moet worden gelokaliseerd. Binnen het verhaal zou het wel eens in de eerste plaats om de betekenis van de naam kunnen gaan en is de geografische achtergrondinformatie daaraan ondergeschikt. Iets dergelijks zou men ook kunnen vermoeden bij de plaatsnamen die worden genoemd in 7:22, dat beschrijft waar de verslagen Midjanieten naartoe vluchten. Drie van de vier komen alleen hier voor en kunnen niet goed worden gelokaliseerd. De namen Serera, Bet-Hassitta en Tabbat zijn echter ook niet goed te vertalen. Garsiel veronderstelt dat er

18. *Ibidem*, 306-7.

19. *Ibidem*, 308.

20. *Ibidem*, 309.

een verband is met het verhaal uit Numeri 25 over de afgoderij van de Israëlieten met Baäl Peor²¹. Zij werden hiertoe verleid door de Midjanieten en dit vond plaats te Sittim (*sjiththīm*). Naar die plaats zou dan Bet-Hasitta (*bēt hasjsjiththāh*) verwijzen. De plaatsnaam Serera (*ts^erērāh*) zou dan herinneren aan de opdracht van JHWH aan Mozes: ‘behandel de Midjanieten als vijanden en dood hen, want zij hebben jullie als vijanden behandeld’ (Num. 25:16-17) met de herhaling van het werkwoord *tsrr*, ‘als vijand behandelen’. Gezien de combinatie van verschillende zeldzame elementen lijkt dit alles niet onaannemelijk. Dit ligt wat anders bij de suggestie door Garsiel dat de schrijver ook met de plaatsnamen Gaza en Jizreël heeft gespeeld²². Hij ziet een verband tussen de vermelding ‘de hand van Midian was sterk (*tā’āz*, 6:2)’ en de vermelding van Gaza (*’azzāh*, 6:4) en tussen de vlakte van Jizreël (*jizr^e’èl*, 6:33) en het zaaien (*zr’*, 6:3) door Israël. In beide gevallen gaat het om bekende plaatsen, waarvan het niet hoeft te verbazen dat ze in deze geschiedenis een rol spelen, en zijn de woorden waarmee ze worden verbonden, evenmin opvallend, omdat ze ook elders worden gebruikt.

Abimelech

Het is op zijn minst opmerkelijk dat de man die zei niets te willen weten van een erfelijk koningschap (8:22-23) zijn zoon Abimelech noemt (8:31). Dit kun je namelijk vertalen met ‘mijn vader is koning’. Gideon zegt hiermee met andere woorden: ‘ik ben de koning’. Strikt genomen was er in het aanbod dat de Israëlieten aan Gideon deden, geen sprake van koning zijn maar van heersen (Hebreeuws *msl*), maar het is wel duidelijk dat de lezer hier toch aan het ambt van koning moet denken. Er werd ook nadrukkelijk bij vermeld dat het om de stichting van een dynastie ging. Het aanbod had ook betrekking op zijn zoon en kleinzoon. Overigens was Gideon kort daarvoor ook al indirect door zijn vijanden royale kwaliteiten toegedicht, toen de Midjanitische vorsten Zebach en Salmunna zijn familieleden beschreven als mannen ‘aan u gelijk, van gestalte ieder als een koningszoon’ (8:18). In de verhalen over Abimelech komt het koningschap expliciet aan de orde, wanneer de burgers van Sichem Abimelech tot koning uitroepen (9:6) en in de fabel van Jotam over de bomen die zich een koning zoeken (9:8). Daarbij gaat het volgens vv. 15-16 vooral om hun gebrek aan ‘getrouwheid’. Dit klinkt door in de vraag die de doornstruik aan de bomen stelt: ‘Als jullie in getrouwheid (*bè ’èmèt*) mij tot koning over je wilt zalven’. Het wordt herhaald in de toepassing door Jotam: ‘Als jullie het in volkomen getrouwheid (*bè ’èmèt ütāmim*) hebben gedaan, toen jullie Abimelech tot koning uitriepen’ (v. 16). In v. 19 wordt dit laatste nog een keer gezegd.

21. *Ibidem*, 311-2.

22. *Ibidem*, 309-10.

Daarbij valt op dat het tweede woord (*tāmim*, ‘volkomen’) verbonden is met de naam Jotam, ‘JHWH is volkomen’. De vraag stellen is hem beantwoorden. Jotam doet dit in een tussenopmerking in vv. 17-18 ook al zelf, wanneer hij de Sichemieten ervan beschuldigt dat zij tegen Gideon en zijn familie in opstand zijn gekomen. Het enige wat hier nog aan kan worden toegevoegd, is dat de Sichemieten de consequenties van hun trouweloze daad zullen moeten ondergaan. De fabel is een vervloeking. Er is geen reden voor Jotam om te hopen op een ommekeer. Hij vlucht naar Beër. Dit is niet te lokaliseren. De naam is echter veelzeggend, want men kan het vertalen met ‘waterbron’. Jotam zal geen last krijgen van het vuur dat van Abimelech uitgaat.

In Rechters 9:26 wordt als tegenstrever van Abimelech geïntroduceerd: Gaäl, de zoon van Ebed, die samen met zijn broers naar Sichem komt en daar het voortouw neemt in de strijd tegen Abimelech. Zijn naam is opmerkelijk, want hij is precies hetzelfde als het werkwoord dat kan worden vertaald met ‘een afkeer hebben’. In Ezechiël wordt het gebruikt als aanduiding van het kind dat wordt weggeworpen, omdat aan zijn leven geen waarde wordt gehecht. De naam van zijn vader betekent ‘dienaar’ of ‘slaaf’. Het zou erop kunnen wijzen dat we te doen hebben met net zo’n soort naam als Kusan Risataïm in 2:8, die in de eerste plaats iets zegt over het karakter van de hiermee aangeduide persoon. Deze slavenzoon keert zich nu tegen Abimelech, de ‘koningszoon’, die overigens door Jotam ook denigrerend ‘zoon van een dienaars/slavin’ (9:18) was aangeduid. Gaäl keert zich ook tegen Zebul. Deze Zebul is de overste van de stad en is blijkbaar nog wel op de hand van Abimelech. Zijn naam betekent ‘prins’ of ‘verhevene’ en accentueert eveneens het verschil met Gaäl. Dit spel met namen krijgt zijn toespitsing in de retorische vraag van Gaäl in v. 28: ‘Wie is Abimelech dat wij hem zouden dienen?’ Met een verwijzing naar de naam van zijn vader maakt Gaäl duidelijk dat er voor hem geen standsverschil is.

Jefta

In Rechters 10:32-33 wordt verteld dat Jefta een grote overwinning behaalt op de Ammonieten. Van de daarbij genoemde plaatsen wordt Minnit in Ezechiël 27:17 geassocieerd met graan. Het tweede deel van de naam van de verder niet bekende plaats Abel Keramim betekent ‘wijngaarden’. Het is duidelijk dat we hier moeten denken aan een vruchtbaar gebied.

Jaïr

Over de rechter Jaïr krijgen we de bijzondere informatie dat hij dertig zonen had, die op dertig ezelhengsten reden en dertig steden bezaten (10:3-4). In het Hebreeuws wordt

voor ‘ezelhengsten’ en ‘steden’ hetzelfde woord ^u*jārīm* gebruikt, dat net zo klinkt als de naam van de rechter (*jā’ir*)²³.

Elon

Over de rechter Elon wordt bericht dat hij werd begraven te Ajjalon (12:11-12). Deze plaatsnaam en de naam van de rechter zijn bijna hetzelfde. De medeklinkers zijn hetzelfde; alleen de vocalisatie is iets anders: *’ēlōn* en *’ajjālōn*²⁴. Het wordt nog versterkt door de herhaling van de combinatie met Zebulon: twee maal ‘Elon de Zebuloniet’ gevolgd door ‘Ajjalon in het land Zebulon’.

Simson en Delila

De verhalen over Simson staan bekend om hun woordspel²⁵. Het is zelfs een thema in het verhaal zelf. Simson speelt met woorden in het raadsel dat hij opgeeft tijdens zijn bruiloft (14:14), en in de kreten die hij slaakt na een overwinning op de Filistijnen (15:16). De naam Simson is onmiskenbaar verbonden met het Hebreeuwse woord voor ‘zon’, *sjèmèsj*, hetgeen bij de naam van zijn de vrouw die zijn ondergang wordt, Delila, de associatie met het woord voor ‘nacht’, *lajlā*, versterkt²⁶. De naam van zijn vader, Manoach, laat zich gemakkelijk verbinden met het Hebreeuwse woord *nōach*, ‘rust’. Dit staat dan in schril contrast met de paniekerige manier waarop hij volgens hoofdstuk 13 reageert op de verschijning van de boodschapper van JHWH. Ook een aantal plaatsnamen krijgen extra betekenis door de verklaring die eraan wordt gegeven. Ramat Lechi dankt zijn naam volgens 15:16-17 eraan dat Simson daar de kaak (*lechi*) van een ezel als wapen hanteerde. Aldaar is ook de bron En Haqqore te vinden, die zo heet, omdat Simson daar tot JHWH had geroepen (Hebreeuws *qr*) om water (15:19).

23. Cf. J.M. Sasson, *Judges 1-12* (The Yale Anchor Bible, 6D), New Haven, CT: Yale University Press, 2014, 410 + n. 11 (p. 523). Hij wijst er op dat het tweede woord (voor ‘steden’) niet hoeft te worden gewijzigd in het meer gebruikelijk *’ārīm*, omdat het opgevat kan worden als een alternatieve meervoudsvorm.

24. Cf. Sasson, *Judges 1-12*, 456.

25. Cf. S. Segert, ‘Paronomasia in the Samson Narrative in Judges XIII-XVI’, *Vetus Testamentum* 34 (1984), 454-461.

26. Cf. K. Spronk, ‘Delila’, *Encyclopaedia of the Bible and its Reception*, deel 6 (2012), 488-9.

Conclusies en consequenties

Bij eerder onderzoek naar woordspel in de Hebreeuwse Bijbel was het al opgevallen dat dit in het boek Rechters relatief veel voorkomt. In zijn klassieke studie over paronomasie in het Oude Testament stelt Immanuel Casanowicz vast dat van de historische boeken Rechters de meeste voorbeelden bevat²⁷. Daarbij moeten we dan wel bedenken dat hij alleen gevallen van klankrijm signaleert²⁸. Veel van de hierboven genoemde teksten vallen daarbuiten. Garsiel merkt in zijn studie over woordspel met namen op dat hij dit verschijnsel het meest aantrof in de boeken Genesis, Numeri, Rechters, Samuel, Koningen, Jesaja (1-39), Micha, Obadja en Kronieken²⁹. Bij de besproken voorbeelden in het boek Rechters valt op dat in lang niet alle gesignaleerde mogelijke gevallen het woordspel wordt uitgelegd. Bij plaatsnamen gebeurt dit meestal wel, bij persoonsnamen juist niet. Dit heeft wellicht te maken met het feit dat de lezer de genoemde plaats al geacht wordt te kennen buiten het verhaal om. Bij de genoemde personen ligt dat anders. Die bestaan alleen binnen het verhaal. Dit roept de vraag op naar de historiciteit. Gaat het hier om gefingeerde personen? Bij iemand als Kusan-Risataïm lijkt dit duidelijk en daar ligt dit ook niet zo gevoelig. Bij de genoemde rechters is dit anders. Er is veel discussie over de betrouwbaarheid van het boek Rechters als historische bron. Klaas Smelik heeft daarover al weer enige tijd geleden verstandige dingen geschreven, die nog steeds relevant zijn³⁰. Er zijn nauwelijks harde (archeologische of buiten-Bijbelse) gegevens over de beschreven periode te vinden³¹. Richard Hess beweert op grond van een aantal namen die in het boek Rechters voorkomen, dat de schrijver bekend was met tradities uit de periode die worden beschreven³². De namen die hij bespreekt, zijn: Debora, Barak, Abinoam, Sisera, Cheber, Jaël en Samgar. Met uitzondering van Sisera weet hij ze te verbinden met het einde van het tweede millennium of het begin van het eerste millennium vóór het begin van onze jaartelling. De meeste van die namen zijn ook hierboven besproken, waarbij het vermoeden op zou kunnen komen dat ze door de schrijver zijn verzonnen. Het één hoeft het ander niet uit te sluiten. Het is mogelijk

27. I.M. Casanowicz, *Paronomasia in the Old Testament*, Boston, MA: Norwood Press, 1894, 93.

28. Hij noemt 1:17; 2:4-5, 16; 4:23; 5:4, 12, 14, 15, 25, 26, 39; 6:32; 10:4, 8; 11:23; 12:12; 14:14; 15:16.

29. Garsiel, *Biblical Names*, 254.

30. K.A.D. Smelik, 'Historische achtergronden', in: H. Blok, e.a., *Geen koning in die dagen: Over het boek Richteren als profetische geschiedschrijving*, Baarn: Ten Have, 1982, 107-132.

31. W.H. Shea, 'Samson and Delilah in a Philistine Text from Ashkelon', *DavarLogos* 2 (2003), 73-86, suggereerde dat hij bewijs gevonden had in een pas ontdekte inscriptie. E. Gass, 'Samson and Delilah in a Newly Found Inscription?', *Journal of Northwest Semitic Languages* 32 (2006), 103-114, weerlegt dit overtuigend.

32. R.S. Hess, 'Israelite Identity and Personal Names from the Book of Judges', *Hebrew Studies* 44 (2003), 25-39.

dat de schrijver gebruik heeft gemaakt van oude bronnen en de vrijheid heeft genomen om die op zijn eigen manier aan te passen en in te passen in het verhaal dat de periode van de intocht en de tijd van de koningen verbindt.³³

33. Cf. K. Spronk, 'The Book of Judges as a Late Construct', in: L. Jonker (red.), *Historiography and Identity: (Re)formulation in Second Temple Historiographical Literature*, New York: T&T Clark, 2010, 15-28.